

Hümeyra Güleç

Yüksek Lisans Öğrencisi

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

hmyraylmztrk@gmail.com

Orcid: 0000-0001-8801-6442

Hz. Peygamber Dönemi Kadınlarında Mesleki İlgi***Öz**

Günümüzde kadınların çalışmasıyla ilgili özellikle dini hassasiyeti olan bazı kesimler, bir takım problemler yaşamaktadır. Bu düşünceye sahip olanlar, kadınların hangi alanlarda çalışıp çalışamayacağı noktasında bilgi eksikliği ya da bir zihniyete bağlı olarak Hz. Peygamber dönemi uygulamalarını günümüze uyarlama noktasında isabetli davranışlar geliştirememişlerdir. Bu durum genel olmasa da kadınların hayatın dışına atılıp sadece evde bulunmaları gibi bir sonuç ortaya çıkararak onların yetenek ve beceri noktasında kendilerini yetersiz hissetmelerine zemin hazırlamıştır.

Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulamalarında kadınların çalışması noktasında bir yasak yoktur. Buna rağmen Kur'an ve sünnetin yanlış anlaşılıp yorumlanması kadınların hayatın içinde etkin olarak çalışmalarının sakıncalı olduğu gibi bir görüşün varlığına yol açmıştır. Diğer konularda olduğu gibi bu meselede de ayet ve hadislerin gerçeği yansıtmayan şekilde kullanılması başlıca bir sorundur.

Hz. Peygamber döneminde kadınların çobanlık, dericilik, tarım, örmecilik, eğiricilik, dokumacılık, terzilik, ticaret, sağlık hizmetleri, sütannelik ve kuaförlük gibi başlıca meslekleri yaptığı ve Hz. Peygamber'in de kadınları bu yönde teşvik ettiği bilgisi rivayetlerde mevcuttur. Bu sebeple Hz. Peygamber dönemi kadınlarının ilgilendikleri mesleklerin bazılarını tekrar değerlendirmek önemlidir.

Kadınların çalışıp çalışamayacağı tartışması dini bir mesele

* İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism. Geliş / Received: 30 Temmuz / July 2021; Kabul / Accepted: 02 Eylül / September 2021; Yayın / Published: 20 Eylül / September 2021. Atıf / Cite as: Güleç, Hümeyra. "Hz. Peygamber Dönemi Kadınlarında Mesleki İlgi". *Danışname Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi* 3 (2021). <https://doi.org/10.5281/zenodo.5507609>

olmayıp daha ziyade onlar için fizyolojik, ruhi ve değerlerine uygun çalışma ortamlarının oluşturulması sorunudur. Hz. Peygamber döneminde makalede örnekleri ile yer alan meslekler dışında da uğraş alanlarının olduğu malumdur. Ancak makalenin sınırları göz önünde bulundurularak belli başlı meslekler üzerinden konunun açıklığa kavuşturulması sağlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Din, İslam, Hz. Peygamber, Kadın, Meslek, Çalışmak

Occupational Interest in the Women of the Ptophet Muhammed's Era

Extended Abstract

Today, some segments with religious sensitivities about women's work experience some problems. Those who have this idea have not been able to develop correct behaviors in terms of adapting the practices of the Prophet's era to the present day due to lack of knowledge or a mentality about which areas women can and cannot work in.

In the Qur'an and in the practices of the Prophet, there is no prohibition for women to work. Despite this, the misinterpretation of the Qur'an and the Sunnah has led to the idea that it is objectionable for women to work actively. In this regard, as in other subjects, the use of verses and hadiths that do not reflect reality is a major problem.

When the working areas of the Prophet Muhammad's period and today's professions are compared, it creates a problem about how this issue should be evaluated. Considering that the number of professions is increasing day by day in the age we live in, it is seen that the understanding that acts with the thought of which of these professions exist in the rumors is common. In addition to this point of view of the universal religion of Islam, the issue of arranging professions in the light of the Qur'an and Sunnah is also included in this study.

During the time of the Prophet, women were engaged in major occupations such as shepherd, leatherwork, agriculturist/ farmer, knitting, spinning, weaving, tailoring, trader/ merchant, health services, wet nursery and hairdressing and there is information in the narrations that the Prophet encouraged women in this direction. For this reason, it is important to reevaluate some of the professions that the women of the Prophet's era were interested in.

The debate over whether women can work or not is not a religious issue, rather the real problem is that of not creating working

environments suitable for women's physiological, spiritual and values. It is known that during the time of the Prophet, there were also work areas for women other than the professions mentioned in the article. However, considering the limitations of the article, it will be ensured that the subject is clarified through certain professions.

Keywords: Religion, Islam, Prophet Muhammed, Woman, Profession, Working

Giriş

سعى kelimesi sözlükte “süratli yürüme” anlamına gelmektedir. Hayırlı ya da şerli bir iş olsun, ‘bir meselede çabalamak, emek vermek; ya da kendini, gayretle, yoğun bir faaliyetle’ meşgul etmek anlamında kullanılır.¹ سعی kelimesi “bir işte çalışmak veya kazanmak” gibi anlamlara da gelmektedir.² “Say” kavramının anlamına uygun olarak Kur’an’da “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Şüphesiz onun çalışması ileride görülecektir”³ ayeti yer almaktadır.

Çalışma, insanın kendisinin veya sorumlu olduğu kişilerin tüketimi ve ihtiyacı için mal ve hizmet üretmeye yönelik fiziksel, zihinsel ve duygusal emek harcamasıdır.⁴ Aslında insanı diğer varlıklardan ayıran temel özelliklerden biri de budur. Akıl sahibi insan her zaman yenilikçi, üretken, çalışkan ve dinamik bir yapıya sahip olduğundan hem içgüdüsel hem de bedenen çalışmaya yatkın bir varlıktır. Aynı zamanda yaşanan hayatta işlerin düzenli olması için de bireyin çalışması zaruridir.

Bireyin içinde bulunduğu hayat şartları gereği hayatını faal sürdürebilmesi için çalışması gerekir. Dolayısıyla kadın da erkek gibi hem evinde ailesinin ihtiyaçlarını karşılamak için çalışır hem de maddi imkân sağlayabilmek için kendine becerisi doğrultusunda iş imkânları bulup icra etmeye gayret eder. Aslında çoğu insan ihtiyaçlarının karşılanması ve eksiklerinin giderilmesi için çalışır. İnsanın ihtiyaçları ya da eksiklerinde belli bir sınır bulunmadığı için ihtiyaçlar birbirlerinin ufku olabilmekte ve biri diğerini doğurmakta, böylelikle

¹ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât: Kur'ân kavramları sözlüğü (Müfredat el-fâzi'l-Kur'ân)*, çev. Yusuf Türker, thk. Saffan Adnan Davûdi (İstanbul: Pınar Yayınları, 2007), 724.

² Cübran Mes'ûd, *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 2005), 490.

³ Necm 53/39, 40 (وَأَنْ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى). Ayrıca bkz. Bakara 2/114, 205; Mâide 5/64; İsrâ 17/19; Enbiyâ 21/94; Tahrîm 66/8; Leyl 92/4.

⁴ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay- Derya Kömürcü, (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999), 110.

geçim için çalışmanın da anlamı değişmektedir.⁵ Dolayısıyla insanları çalışmaya yönelten sebepler sadece yaşamın devam etmesi giyinme, barınma ve yiyecek gibi temel ihtiyaçlar değil, bunun yanında kişisel değerini ortaya koymak suretiyle kendini gerçekleştirme, toplumsal beklenti veya topluma yararlı insan olma gibi sosyal güdülerdir.⁶

Her bireyin kendine verilmiş kabiliyet, beceri, yetenek ve potansiyeli vardır. Burada kadın erkek karşılaştırması yapmaksızın, bir kadının bile diğer bir kadına karşı benzemediği bilinmektedir. Bunu düşünerek de iş, meslek ve çalışma alanları farklılaşmış ve çoğalmıştır. Hz. Peygamber döneminde de insanlar kendi beceri, kabiliyet, fiziki güç gibi alanlara dayanarak ihtiyaçları doğrultusunda ve dönemin vermiş olduğu imkânlarla kendilerine çalışma alanları üretmiş ve çalışmışlardır. Bu makalede ana hatlarıyla bu konulara temas edilecektir. Ancak kadınların mesleki olarak ilgi duyup yapmış olduğu meslekler çok geniştir. Bu yüzden makalede daha çok ilgi duyulup tercih edilen mesleklere ağırlık verilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve

Kur'an'ı Kerim'de kadınları ifade eden birçok kavram ayetlerde geçmektedir.⁷ Bunlardan bazıları امرأة (imrae), نساء (nisâ), زوج (zevc), اهل (ehl) ve الأنتى (unsa) kavramlarıdır. "Kadın" anlamına gelen bu kavramlar fazla ayrıntıya girmeden açıklanacaktır.

1.1. İmrae / امرأة

امرأة kelimesi sözlükte kadın, dişi, zevce, eş anlamlarına gelir.⁸ Kur'an-ı Kerim'de İmrae lafzı, doğuracağı bebeği Rabb'ine adayan İmran'ın karısından bahsederken şu şekilde zikredilmiştir:

إِذْ قَالَتِ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَدَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي

"Hani, İmran'ın karısı, "Rabbim! Karnumdaki çocuğu sırf sana hizmet etmek üzere adadım. Benden kabul et"⁹ demiştir.

⁵ Mehmet Rami Ayas, *Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*, (İzmir: Akademi Kitabevi, 1994), 8.

⁶ Mustafa Macit, "Çalışmayla İlgili Tutumlar, Zihniyet ve Din", *EKEV Akademi Dergisi* 9, no. 23 (2005): 257.

⁷ Bakara 2/233, 282; Âl-i İmrân 3/35, 36, 40, 102, 230, 234, 240, 282; Nisâ 4/1, 3, 11, 12, 20, 128; En'am 6/101; Tevbe 9/23; Hud 11/71; Meryem 19/5, 8, 15; Nur 24/6; Neml 27/7, 23; Kasas 28/23, 29; Zariyat 51/29; Mücadele 58/1; Cin 72/3; Abese 80/36.

⁸ Cübran Mes'ûd, *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*, 890.

⁹ Âl-i İmrân 3/35.

1.2. Nisâ / النساء

Nisâ lafzı, نِسَاء kökünden gelmektedir. Dişi, kadın demektir. النساء , امرأة kelimesinin çoğuludur ve Kur'an'ı Kerim'de müstakil bir suredir.¹⁰ *El-Müfredât*'a bakıldığında “نساء”, “نساء” ve “نساء” sözcükleri “مرأة” sözcüğünün çoğullarıdır.¹¹ Kur'an'ı Kerim'de Yusuf (as.) kıssasında نِسَاء şeklinde yer almaktadır:

وَقَالَ نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَنْ نَفْسِهِ

“Şehirde birtakım kadınlar, “Aziz’in karısı, (hizmetçisi olan) delikanlısından murad almak istemiş.”¹²

1.3. Zevc / زوج

Zevc kelimesi sözlükte “çift oluşturmuş, eşleşmiş hayvanlarda erkek ve dişi eşlerden her birine” denir. Bunların dışında, cansız varlık ve eşyalarda (ayakkabı çiftlerini ifade eden) “خف” ve “نعل” de olduğu gibi, “birbirinin eşi olan her şeye” ‘zevc’ denir.¹³ Zevc lafzı Kur'an'da en çok “eş” anlamında kullanılmıştır. Aynı zamanda “karı-koca ilişkisi”¹⁴ ve “kocasını öldükten sonra iddet bekleyen kadın”¹⁵ konularında da zevc kelimesi tercih edilmiştir:

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً

“Andolsun, senden önce de peygamberler gönderdik. Onlara da eşler ve çocuklar verdik.”¹⁶

Hız. Peygamber'in eşlerinden bahsedilirken de zevc lafzı kullanılmıştır:

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَزْوَاجِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey peygamber! Eşlerinin rızasını arayarak, Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin sen kendine haram ediyorsun? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir”¹⁷ ayetinde bu durum görülmektedir.

1.4. Ehl / اهل

اهل kavramı da diğer anlamların yanında “zevc ve kadın”

¹⁰ Cübran Mes'ûd, *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*, 890.

¹¹ Râğıp el-İsfahânî, *Müfredât*, 1445. Ayrıca bkz: Hucurât 49/11, Bakara 2/223, Ahzâb 33/32, Yûsuf 12/30,50.

¹² Yûsuf 12/30. Ayrıca bkz. Yûsuf 12/50.

¹³ Râğıp el-İsfahânî, *Müfredât*, 675.

¹⁴ Mücâdele 58/1; Teğâbun 64/14.

¹⁵ Bakara 2/234.

¹⁶ Ra'd 13/38. Ayrıca bkz. Bakara 2/25; Âl-i İmrân 3/15; Nisâ 4/1, 57; En'âm 6/139; Tevbe 9/24; Ra'd 13/23; Nahl 16/72; Mü'minûn 23/6; Furkân 25/74; Şu'arâ 26/166; Rûm 30/21; Fâtır 35/11; Yâsîn 36/56; Sâffât 37/22; Zümer 39/6; Mü'min 40/8; Şûrâ 42/11; Zuhruf 43/70; Me'âric 70/30; Nebe' 78/8.

¹⁷ Tahrîm 66/1. Ayrıca bkz. Ahzâb 33/6, 28, 50, 53, 59; Tahrîm 66/3.

anlamlarına gelmektedir.¹⁸ Yûsuf suresi 25. ayetinde bu kullanım tarzı görülmektedir.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ
سَوْءًا إِلَّا أَنْ يُسَجَّنَ أَوْ عَذَابَ الْبَيْمِ

“İkisi de kapıya koştular. Kadın, Yûsuf’un gömleğini arkadan yırttı. Kapının yanında hanımın efendisine rastladılar. Kadın dedi ki: “Senin ailene kötülük yapmak isteyeninin cezası, ancak zindana atılmak veya can yakıcı bir azaptır.”¹⁹

Kur’an-ı Kerim’de birçok anlamaya gelen “ehl” kavramı Peygamber aileleri,²⁰ halk,²¹ ilim sahipleri²² ve emanetlerin ehline verilmesi²³ gibi kavramları ifade etmek için de kullanılmıştır.

1.5. Unsa / الأُنثَى

“Unsa”, dişi olmak ve kadın anlamlarına gelmektedir.²⁴ “Unsa” lafzı Kur’an’da en çok “dişi” anlamında kullanılmıştır. Bu kullanım tarzına şu ayeti örnek vermek mümkündür.

اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَىٰ وَمَا تَغِيصُ الْأَرْحَامَ وَمَا تَزِدَادَ وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ

“Allah, her dişinin neye gebe olduğunu, rahimlerin artırdığı şeyi ve eksilttiği şeyi bilir. Her şey O’nun katında bir ölçü ile dir.”²⁵

“Unsa” kavramının “kadın” anlamına gelen ayetler

¹⁸ Cübran Mes’ûd, *er-Râid: mu’cemü elifbâi fi’l lügati ve’l-e’lâm*, 176; Ebu Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr el-Ferâhîdî, *Kitabü’l-ayn müretteban ala hurufi’l-mu’cem*, thk. Abdülhamid Hindavi, (Beyrut: Darü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 1: 96.

¹⁹ Yûsuf 12/25.

²⁰ “Hani sen mü’minleri (Uhud’da) savaş mevzilerine yerleştirmek için, sabah erken aileden (evinden) ayrılmıştın. Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.” Âl-i İmrân 3/121. Ayrıca bkz. Hûd 11/40, 45, 46, 81; Meryem 19/16, 55; Mü’minûn 23/27; Şu’arâ 26/69, 170; Neml 27/7, 49; Kasas 28/12, 29; Ankebût 29/32, 33; Sâffât 37/76, 134; Sâd 38/43; Zâriyât 51/26.

²¹ “Ya da o memleketlerin halkları kuşluk vakti gülüp oynarken kendilerine azabımızın gelmesinden emin mi oldular?” A’râf 7/98. Ayrıca bkz. Bakara 2/126; Nisâ 4/75; En’âm 6/131; A’râf 7/94, 123; Tevbe 9/101, 120; Hûd 11/117; Yûsuf 12/109; Hicr 15/67; Kehf 18/71, 77; Tâ-Hâ 20/40; Neml 27/34; Kasas 28/4, 15, 45, 59; Ankebût 29/31, 34; Ahzâb 33/13, Sâd 38/64; Haşr 59/7.

²² “Senden önce de ancak, kendilerini vahyettiğimiz birtakım erkekleri peygamber olarak gönderdik. Eğer bilmiyorsanız ilim sahiplerine sorun.” Nahl 16/43. Ayrıca bkz. Enbiyâ 21/7.

²³ “Allah, size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emrediyor.” Nisâ 4/58. Ayrıca bkz. Fetih 48/26

²⁴ Mevlüt Sarı, *el-Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat)*, (İstanbul, Bahar Yayınları, 1980), 52.

²⁵ Ra’d 13/8. Ayrıca bkz. Nisâ 4/117; En’âm 6/143, 144; Fâtür 35/11; Sâffât 37/150; Fussilet 41/47; Şûrâ 42/50; Zuhuruf 43/19; Hucurât 49/13; Necm 53/21, 45; Kıyâme 75/39; Leyl 92/3.

incelendiğinde Bakara suresi 178. ayet örnek verilebilir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ أَلْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنثَىٰ بِالْأُنثَىٰ

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre karşı hür, köleye karşı köle, kadına karşı kadın kısas edilir.”²⁶

Kur’an’da “kadın” anlamını içeren kelimelere ana hatlarıyla yer verip açıklandıktan sonra, bundan sonraki başlıkta ise Hz. Peygamber dönemi meslekleri ve kadınların ilgi alanları konusuna yer verilecektir.

2. Hz. Peygamber Dönemi Meslekleri ve Kadın

İslam dini helalinden çalışıp kazanmanın önemini belirtmekte, Kur’an’da kişiye ancak çalıştığına karşılığının verileceği bildirilmektedir.

وَأَنْ لَّيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَىٰ

“İnsan için ancak çalıştığı vardır.”²⁷ Kur’an’ın bu hükmü kadın erkek herkes için geçerli bir husustur.

Her konuda olduğu gibi bu konuda da bize örnek olan Hz. Peygamber, “Hiç kimse kendi elinin emeği ile kazandığından daha hayırlı bir lokma asla yiyemez”²⁸ buyurarak çalışmanın önemine vurgu yapmıştır.

Hz. Peygamber döneminde kadınların yapmış olduğu birçok meslek vardır. Bunların çoğunluğu kadınların fitratına uygun ve toplumda da kadınların yapması münasip olan meslekler olduğu gibi bunlardan bazıları da kadınların günümüzde bile yapmasının bazı insanları şaşırttığı meslekler de vardır.²⁹

2.1. Çobanlık

Hz. Peygamber döneminde Mekke, Medine, Taif ve Hayber gibi şehirlerde yerleşik yaşayan halkın sürülerini otlatan çobanlarla ilgili veriler değerlendirildiğinde, hür, köle, kadın veya erkek ayrımı yapılmaksızın çobanlığın, toplumun çeşitli sosyal kesimlerinden

²⁶ Bakara 2/178. Ayrıca bkz. Âl-i İmrân 3/195; Nisâ 4/124; Nahl 16/97; Mü’min 40/40.

²⁷ Necm 53/39.

²⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nasır en-Nasır (Beyrut: Dâru Tavkî’n Necat, 1422), 3: 57, hadis no: 2072; Ebu’l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmi Taberânî, *el-Mu’cemü’l-kebir*; thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994), 20: 267, hadis no: 631.

²⁹ Ahmet Acarlıoğlu, “Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42, no. 1 (2019): 217.

genellikle çoğu genç kişilerce icra edildiği bilinmektedir.³⁰

İslam'ın ilk yıllarında çobanlık yapan sahabelerden biri Ebû Selma (Ebû Zıybe)'dir. Bu sahabe aynı zamanda Hz. Peygamber'in koyunlarını da otlatmıştır.³¹ Bu dönemde hür kadınların çobanlık yaptığıyla ilgili bir rivayete rastlanmamıştır. Ancak çobanlar arasında hizmetçi veya cariyeler bulunmaktaydı. Mesela Ümmü Eymen'in, Rasulullah'a ait yedi sağmal koyun veya keçiyi otlattığı rivayet edilmektedir.³²

Günümüzde her ne kadar çobanlık adında meslek olmamış olsa da kırsal kesimlerde kadınların hayvanlarını meralarda bekledikleri ve onların etinden sütünden kâr elde ettikleri bilinmektedir. Elde ettikleri gelirler ile hayatlarını devam ettirip, geçim kaynakları haline gelmiştir. Aynı zamanda bu durum profesyonel hayvancılık denilen bir iş kolunu ortaya çıkarmıştır. Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi insanlar hayvanlarına bakmak için "çoban" aileler bulup ücret karşılığı hayvancılık yapmaya başlamışlardır. Her ne kadar çok talep görmese de çobanlık günümüzde de devam etmektedir.

2.2. Dericilik

Hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olarak yer aldığı Hz. Peygamber döneminde buna bağlı olarak dericilik de gerek gündelik hayatta gerekse savaşlarda hayati bir öneme sahip olmuştur. Dericiliğin önemi kullanılan çadır, içecek ve yiyecek kapları, ok kılıfı, yazı malzemesi, ayakkabı, çanta ve silah gibi ürünlerde derinin kullanımının yaygın olmasından anlaşılmaktadır.³³

Arap toplumunda kadınlar ön planda gözükmemiş olsa da maharet, beceri ve ustalikle her işle ilgilenirdi. Rivayetlere bakıldığında ashap kadınlarının da dericilikle ilgilendikleri görülmektedir. Mesela

³⁰ Elnure Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler* (Ankara: İsam Yayınları, 2017), 88.

³¹ Bk. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Daru'l Kütübül İlmiyye, 1990), 6: 58; Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Kurtubî en-Nemerî İbn Abdülber, *el-İstî'âb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l cilmi, 1992), 4: 1700; Ebû'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Târîhu Medîneti Dimaşk*, (nşr. Muhibbüdin Ebû Saîd el-Amrevî), (Beyrut: y.y. 1995), 16: 275; Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsabe fî temyîzi's-sahâbe*, thk. Ali Muhammed Bicâvî (Beyrut, y.y. 1992), 7: 245.

³² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, 1: 495.

³³ Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 133.

Esmâ bint Ümeys kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Mûte Savaş'ında şehit olduğu haberini aldığı zamanı şöyle anlatmıştır: "Sabah kalktıktan sonra kırk deri tabaklamış, hamur yoğurmuş, çocuklara banyo yaptırıp yağ sürmüştüm. Bu sırada Rasulullah geldi..."³⁴ Aynı zamanda rivayete bakıldığında dericilik işleminin yani debbâğlık kadınların bizzat kendi evlerinde yapmış oldukları iş olarak anlaşılmaktadır. Bazı kadınlar aile geçimi konusunda aileye destek amaçlı yapılırsa da bazı kadınlar tarafından tamamen aile geçimi debbâğlık (دباغ) yaparak sağlanmıştır. Rivayete göre Hz. Peygamber Ümmü Seleme'ye evlenme isteğini söylemek için gittiğinde deri tabaklamakta olduğunu görmüştür.³⁵ Bu şekilde kazançlarını sağlayan başka sahabe kadınları da vardır. Bunlardan biri de Zeynep bint Cahş'ın becerikli bir kadın olduğu, deri tabaklayıp bunları diktiği ve bundan kazandığı geliri sadaka olarak dağıttığı bilinmektedir.³⁶

Günümüzde ise deri genellikle ev eşyaları ve giysilerde daha çok kullanılmaktadır. Kadınların palto, çanta ve ayakkabı gibi ihtiyaçlarında kullanılmaktadır. Aynı zamanda halı, koltuk ve örtü olarak çok ilgi görmektedir. Bireysel olarak yapımı çok az olsa da genelde fabrika ortamlarında kadınların çalıştığı bilinmektedir.

2.3. Tarım

Arap yarımadasının kazanç yollarından biri de tarımdır. Bu bölgede yerleşik ve yarı yerleşik halk yaşamaktaydı. Halkın bir kısmının hayvancılıkla uğraşıp et ve süt ürünlerini tüketmekteydi. Medine Taif, Hayber ve toprak yapısının uygun olup aynı zamanda yıllık yağışın da etkili olduğu tarım bölgelerinde yerleşik halk zirai ürünlerle uğraşmaktaydı.³⁷

Eski çağlardan itibaren günümüze kadar tarım ve toprağın işlenmesi kaçınılmazdır. Ekip biçilmeden hayatın idame ettirilmesi mümkün değildir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir. "O, çardaklı-çardaksız olarak bahçeleri, ürünleri, çeşit çeşit hurmalıkları ve ekinleri, zeytini ve narı (her biri) birbirine benzer ve (her biri) birbirinden farklı biçimde yaratandır. Bunlar meyve verince meyvelerinden

³⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, 8: 220; Ebu'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Mustafa Abdulvahit (Beyrut: Darul Marife, 1976), 3: 474.

³⁵ Ebû Abdullah eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, Âdil Müşid (Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001), 4: 27; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 4: 251.

³⁶ İbn Sa'd, 8: 108; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 7: 669.

³⁷ Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 187.

yiğın. Hasat günü de hakkını (öşürünü) verin.”³⁸ Ayetten toprağın ekilip biçilmesinin ve nimetlerden insanların yararlanması gerektiği anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber döneminde bazı kadın sahabilerin tarımla uğraştığı bilinmektedir. Bunlardan biri Sâib b. Habbâb'ın eşi Ümmü Müslim'dir. Eşi vefat ettikten sonra tarlalarına gittiği bilinmektedir. Hatta Abdullah b. Ömer'e giderek sabah Medine'den çıkıp Kanât'taki tarlasına gidip gece orada kalarak çalışmak istediğini söylemiş ve Abdullah b. Ömer gece kalmadan sabah gidip akşam evine dönmesinin daha uygun olacağını söylediği rivayet edilmektedir.³⁹

Hz. Peygamber'den nakledilen tarımla uğraşmanın önemi ve kıymeti hakkında teşvik edici birçok rivayet bulunmaktadır. Örneğin, Hz. Peygamber Ümmü Mübeşşir el-Ensâriyye'nin hurma bahçesinde kendisine rastlamıştır. “Hangi Müslüman bir ağaç diker veya ekin eker ve o üründen bir insan, kuş veya hayvan yerse, bu onun için kıyamete kadar sadaka olur”⁴⁰ dediği rivayet edilmektedir. Rivayetlere bakıldığında tarımla uğraşan kadın sahabelerin varlığından bahsetmek mümkündür.

Yaşadığımız çağa bakıldığında kadınların çok fazla aktif olduğu tarımın ve tarım aletlerinin geliştiği ayrıca seracılık denilen her mevsim meyve ve sebze imkânının olduğu olanaklar vardır. Ulaşımın da kolaylaştığı çağımızda gündelik işçilerin uzak mesafelere hem devlet hem de özel sektör olarak kadın-erkek çalışanların mevcut olduğu bilinmektedir. Ayrıca ülkemizde dâhil dünyanın birçok yerinde kadınların seracılık adı altında çok verimli tarım faaliyetlerinde buldukları bilinmektedir.

2.4. Örmecilik, Eğircilik, Dokumacılık ve Terzilik

Örmecilik, Hz. Peygamber döneminin bir diğer geçim kaynağıdır. Bahçelerin ekilip, biçilmesi ve hasat edilmesinden sonra taşımak için ihtiyaç duyulan sepetlerin hurma dallarıyla örülmesinin nedeni olmuştur.

Bölgede geçimini bu şekilde sepet örerek geçiren kadın sahabeler

³⁸ En'âm 6/141.

³⁹ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî Mâlik b. Enes, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki (Beyrut: Daru İhya Turas, 1985), 2: 592.

⁴⁰ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisâbüri, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdulbaki, (Kahire: Dâru İhya el-Kütübül Arabiyye, 1431), 33: 1189; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Camiu'l-Kebir (Cem'ul-Cevâmi')*, (Kahire: Ezheri Şerif, 2005), 8:85.

bulunmaktadır. Mesela Havle bint Kays şöyle anlatmaktadır: “Rasulullah zamanında, Hz. Ebubekir döneminde ve Hz. Ömer'in halifeliğinin ilk yıllarında biz ashap kadınları mescitte toplanarak bazen eğiricilikle, bazen de hurma yaprağı örmekle meşgul olurduk.”⁴¹ Bu rivayete bakıldığında kadınların ilk dönemde örmecilik ve eğiricilikle ilgilendikleri görülmektedir.

Eğiricilik, bölgede önemli bir uğraş olmuştur. Özellikle göçebe halkın çadırlarının yapımında yünlü kumaşların üretilmesi, eğiriciliğin ve onun devamı olarak da dokumacılığın bir meslek olmasına zemin hazırlamıştır.⁴²

Dokumacılık, insanın asli ihtiyaçlarından olan giyinme için önem arz eden bir iş koludur. Arap yarımadasında ham madde sıkıntısı olsa da hayvansal ham maddeye dayalı dokumacılık gelişmiştir. Eğiricilikte daha çok kadınların aktif rol aldığı ve dokumacılık da buna bağlı olarak gelişmiş olsa da erkekler de dokumacılıkla uğraşmışlardır. Kadınların dokumacılıkla uğraştığı rivayetler incelendiğinde şu gibi bilgilere ulaşılmıştır. Tebük Gazvesi'nde Hz. Peygamber'in Maknâ Yahudileriyle yapmış olduğu anlaşmada “kadınlarının dokuduklarının dörtte birinin ödenmesi”⁴³ ifadelerinin yer alması dokumacılığın kadınlar tarafından icra edildiğini göstermektedir.

Kadınların hayvan derilerini işleyip bunlardan kocalarına kıyafet yaptıkları da şu rivayetten anlaşılmaktadır. “Asım ibn Kuleyb, Ebû Burde'den gelen rivayete göre şöyle demiştir: Ben Alî ibn Ebî Tâlib'e: “el-Kasıyye” nedir? diye sordum. Alî: O bize Şam'dan ya da Mısır'dan gelen ipek kumaşlardır ki, bunlar bazı yeri dokunup, bazı yeri bırakılarak kaburga kemikleri tarzında aralık aralık dokunmuşlardır. Bunlarda ipek vardır ve yine bunlarda turunç gibi yol yol kalın çitâreler vardır. “el-Miysere”(yani eyer, semer ve palan minderleri) ise kadınların kocaları için yapmakta oldukları kadifeler gibi şeylerdir; onları sarartırlar ya da onları semerlerin üzerlerine koymak için suffa gibi yaparlar” demiştir.⁴⁴

Dericilikle geçimini sağlayan diğer bir sahabe de Rayta bint Abdullah'tır. Hz. Peygamber'e şöyle demiştir. “Ya Rasulallah ben zanaatkâr bir kadınum, kocamın ve çocuğumun bir şeyleri yok.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabakatü'l-kübrâ*, 8:230.

⁴² Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 239.

⁴³ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrut: Darul Mektebetü'l Hilal, 1988), 67.

⁴⁴ el-Buhârî, *Sahih*, Libâs, c. 7 hadis no: 28.

Yaptığım şeyleri satıyorum. Kocama ve çocuklarıma yaptığım harcamaların sevabı var mıdır” diye sorar. Hz. Peygamber ona “Onlara yaptığın harcamalarda elbette sana sevap vardır”⁴⁵ diye cevap vermiştir. Bu sözleri ile Hz. Peygamber kadının çalışması noktasında bir engel olmadığını da belirtmiştir.

Günümüzde hala devam eden bu meslek kolu hem kadın hem de erkekler tarafından yapılmaktadır. Ancak farklı olarak zamanımızda fabrikalarda makineler tarafından gerçekleştirilmektedir.

Terzilik, her yeninin eskimesi sonucu eşyayı onarmak, düzeltmek ve biçim vermektir. Terzilik deyince akla Hz. İdris gelmektedir. Hz. İdris’in İbn Abbas’tan gelen rivayette terzi olduğu ve her iğne saplayışında “sübhânallah” dediği bilinmektedir.⁴⁶ Ayette⁴⁷ geçen “Biz onu yüce bir mekâna yükselttik” meâl açıklanırken kendisine hem peygamberlik hem de otuz sahife verilmesi yanında kalemle yazı yazan, elbise diken, hesap ve yıldız ilmiyle meşgul olan ilk insanın Hz. İdris olduğu belirtilir.⁴⁸ Rivayete bakıldığında kadın erkek ortak bir meslek kolu olduğu söylenebilir. Maharet gerektiren bir meslek olduğu için kadınların naif ve nazik oluşu bu meslekle meşgul olmalarının önünü açmıştır.

Hz. İdris’e kadar uzanan terzilik Hz. Peygamber dönemi ve günümüzde de hala devam etmektedir. Hz. Peygamber döneminde kadınların elbiseler ürettikleri bilinmektedir. Bu Hz. Aişe’nin şu

⁴⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakatü’l-kübrâ*, 8:290. Ayrıca bkz. Hadis no: 4239, 225; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebü Nuaym, *Hilyetü’l-evliya’ ve tabatü’l-asfiya*, (Beyrut: Darul Kitabül Arabî, 1974), 2:254; Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gabe fi Ma’rifetü’s-sahabe*, thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmet Aşur, Muhammed

Abdulvehhab Faid (Beyrut: Darul Fikr, 1989), c. 6 hadis no: 6935. Ayrıca hadisin Arapçası şu şekildedir. (رِيْطَةُ بِنْتِ عَبْدِ اللَّهِ امْرَأَةٌ عِنْدَ اللَّهِ بِنِ مَسْعُودٍ وَأُمُّ وَلَدِهِ وَكَانَتْ امْرَأَةً صَانِعًا) فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ دَأْتُ صَنْعَةَ أَبِيْعٍ مِنْهَا وَلَيْسَ لِي وَلَا لِزَوْجِي وَلَا لِوَلَدِي شَيْءٌ. وَسَأَلْتُهُ عَنِ النَّفَقَةِ عَلَيْهِمْ، («فَقَالَ: «لَكَ فِي ذَلِكَ أَجْرٌ مَا أَنْفَقْتَ عَلَيْهِمْ»)

⁴⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, V, 241.

⁴⁷ Meryem 19/57. (وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا)

⁴⁸ Ebü Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-gayb* (Beyrut: Daru İhya, 1420), 21:550.

(أَفْصَنَةُ السَّادِسَةُ فَصْنُهُ إِدْرِيسُ عَلَيْهِ السَّلَامُ) اعْلَمْ أَنَّ إِدْرِيسَ عَلَيْهِ السَّلَامُ هُوَ جَدُّ أَبِي نُوحٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ وَهُوَ نُوْحُ بْنُ لَمَكِ بْنِ مُتَوْشَلِيْحِ بْنِ أَحْنُوْحٍ قِيلَ سُمِّيَ إِدْرِيسَ لِكَثْرَةِ دِرَاسَتِهِ وَاسْمُهُ أَحْنُوْحٌ وَوَصَفَهُ اللَّهُ تَعَالَى بِأَمُورٍ. أَحَدُهَا: أَنَّهُ كَانَ صَدِيقًا، وَثَانِيهَا: أَنَّهُ كَانَ نَبِيًّا وَقَدْ تَقَدَّمَ الْقَوْلُ فِيهِمَا. وَثَالِثُهَا: قَوْلُهُ: وَرَفَعْنَاهُ مَكَانًا عَلِيًّا وَفِيهِ قَوْلَانِ: أَحَدُهُمَا: أَنَّهُ مِنْ رَفْعَةِ الْمَنْزِلَةِ كَقَوْلِهِ تَعَالَى لِمَحْمَدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَرَفَعْنَا لَكَ ذِكْرَكَ [الشَّرْح: 4] فَإِنَّ اللَّهَ تَعَالَى شَرَّفَهُ بِالنَّبُوَّةِ وَأَنْزَلَ عَلَيْهِ ثَلَاثِينَ صَحِيفَةً وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ حَطَّ بِالْقَلَمِ وَنَظَرَ فِي عِلْمِ النُّجُومِ وَالْحِسَابِ وَأَوَّلُ مَنْ خَاطَ الثِّيَابَ وَلَيْسَهَا وَكَانُوا يَلْبَسُونَ الْجُلُودَ

Ayrıca bkz. Ömer Faruk Harman, “İdris”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 17 Temmuz 2021).

sözlerinden anlaşılmaktadır. “Kadının elindeki ip eğirme aleti (kirman, iğ, teşi) Allah yolundaki mücahidin elindeki mızraktan daha güzeldir.”⁴⁹ Yapılan kıyaslama da kadının yapmış olduğu eğirmek ya da terziliğin önemi açısından önemlidir. Aynı zamanda bu sözlerden o zamanda alet ve makinelerin olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir rivayette Hz. Aişe'nin de ip eğirdiği ve kendi çamaşırını kendi diktiği bilinmektedir.⁵⁰ Nitekim Hz. Aişe'nin kendisinin Hz. Peygamber'e siyah yün hırka yaptığı da rivayetler arasındadır.⁵¹

2.5. Ticaret

Ticaret, Hz. Peygamber dönemine bakıldığında onun ilk eşi Hz. Hatice'nin ticaretle uğraştığı ve Mekke'nin en zenginlerinden olduğu bilinmektedir. Mekke'de ticaret amaçlı dışarıya giden kervanlarda malları olan kadınların varlığı da bilinmektedir.⁵² Mesela ticaretle uğraştığı bilinen Kayletü'l-Enmâriyye isimli bir sahabe Hz. Peygamber'le şöyle bir konuşması vardır: “Rasulullah umrelerinden birinde ihramdan çıkmak için Merve'ye geldi. Bastonuma dayanarak onun yanına gelip oturdum ve şöyle dedim: Ya Rasulullah ben alışveriş yapan bir kadıyım. Bir malı almak istediğim zaman almayı düşündüğüm fiyatın altında bir fiyat vererek müşteri olurum, sonra almayı düşündüğüm fiyata kadar yavaş yavaş fiyatı artırırım. Bir malı satmak istediğim zaman ise o mala satmayı düşündüğüm fiyatın üzerinde bir fiyat isterim sonra düşündüğüm fiyata ininceye kadar fiyatı indiririm. Böyle yapmam doğru mu? Bunun üzerine Rasulullah bana şöyle dedi: Ey Kayle böyle yapma bir şey alacağın zaman satıcı versin veya vermesin düşündüğün fiyatı vererek müşteri ol. Bir malı satacağın zaman da satılın veya satılmasın satmayı düşündüğün fiyatı iste.”⁵³ Bu rivayette Müslüman bir kadının o zamanın şartlarında

⁴⁹ İbn Abdürabbih, *el-ikdü'l-ferid*, Edeb, II, 289. (قالت عائشة: المغزل بيد المرأة أحسن من الرمح) (بيد المجاهد في سبيل الله)

⁵⁰ Ebû Nuaym, *Hilye*, 2: 45-48.

⁵¹ Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), Libas, 4: 54, hadis no: 4074. Ayrıca bkz. (عَنْ عَائِشَةَ، رَضِيَ اللَّهُ عَنْهَا، قَالَتْ: " صَنَعْتُ لِرَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بُرْدَةً سَوْدَاءَ، فَلَبِسَهَا، فَلَمَّا (عَرَّقَ فِيهَا وَجَدَ رِيحَ الصُّوفِ، فَذَفَفَهَا - قَالَ: وَأَحْسِبُهُ قَالَ: - وَكَانَ تُعْجِبُهُ الرِّيحُ الطَّيِّبَةُ)

⁵² Rıza Savaş, *İslâm'ın İlk Asrında Kadın* (İstanbul: Siyer Yayınları, 2019), 203.

⁵³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 311; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen*, (Kahire: Daru İhya Kütübül Arabiyye, 1431) 2: 743, hadis no: 2204; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gabe*, 6: 245, hadis no: 7223. (عَنْ قَيْلَةَ أُمِّ بَنِي أُمِّمَارٍ، قَالَتْ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي بَعْضِ غَمَرِهِ عِنْدَ الْمَرْوَةِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي امْرَأَةٌ أَبِيعُ وَأَشْتَرِي، فَإِذَا أَرَدْتُ أَنْ أَبْتَاعَ الشَّيْءَ، سَمِعْتُ بِهِ أَقْلَ مِمَّا أُرِيدُ، ثُمَّ زِدْتُ، حَتَّى أُبَلِّغَ الَّذِي أُرِيدُ، وَإِذَا أَرَدْتُ أَنْ أَبِيعَ الشَّيْءَ، سَمِعْتُ بِهِ أَكْثَرَ مِنَ الَّذِي أُرِيدُ، ثُمَّ وَصَعْتُ حَتَّى أُبَلِّغَ الَّذِي أُرِيدُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «لَا تَفْعَلِي يَا قَيْلَةُ إِذَا أَرَدْتُ أَنْ تَبْتَاعِي

ticaretle uğraştığı görülmektedir.

Hz. Peygamber devrinde Medine’de attarlık yapan Müleyke Ümmü’s-Sâib es-Sakafiyye adında bir sahabeenin güzel koku satmak için Peygamber’e geldiği bilinmektedir. Hz. Peygamber ona: “Ey Muleyke bir isteğin var mı?” diye sorar. Kadın “evet” deyince Hz. Peygamber “istediğini açıkla onu yapayım” der. Kadın, “hayır, bir isteğim yok sadece oğluma dua etmeni istiyorum” demiştir. Hz. Peygamber çocuğun yanına gelir ve onun başını okşayarak dua eder.⁵⁴ Başka bir rivayette Esmâ bint Muharribe’nin “attare” olduğudur. Hz. Ömer zamanında Esmâ’nın oğlu Abdullah b. Ebû Rabîa Yemen’e vali olarak atanmıştır. Yemen’den annesi Esmâ’ya güzel kokular gönderdiği ve Esmâ’nın da Medine’de bu kokuları sattığı bilinmektedir.⁵⁵ Rivayetler incelendiğinde ticaretin önemini ve kadınların da içinde oldukları yaşam şartlarına göre ticaretle ilgilendikleri görülmektedir.

2.6. Sağlık Hizmetleri

Kadınların sağlık hizmetlerindeki rolü hiç şüphesiz büyük bir yere sahiptir. Rivayetler incelendiğinde kadın tabip olarak Evd kabilesinden Doktor Zeyneb diye sahabeye rastlanmaktadır. İsfahânî’nin el-Eganîl Kebir adlı eserinde yer alan rivayete göre, Muhammed b. Künâse el-Esedî’nin dedesi, gençliğinde göz iltihabı geçirir ve tedavi için Benî Evd kabilesinden bir doktora gider. Doktor, gözüne ilaç döker ve bir süre sırt üstü yatmasını ister ve yattığı yerde “Benî Evd kabilesi doktoru, uzaklardaki Zeyneb’e görünmediğim için kaderim son mu bulmalı?” mısralarını okur. Mısralarını duyan kadın gülererek şiirde methedilen Evd’li Doktor Zeyneb’in kendisi olduğunu bildirir.⁵⁶ Rivayete bakıldığında kadın doktorların uzmanlık alanına göre sağlık hizmetleri ile meşgul olduğu görülmektedir. Ancak doktorluktan ziyade hemşirelik ve ebelik konularında kadınlar daha fazla rol almışlardır.

Hz. Peygamber dönemi hemşirelik bilgi, tecrübe ve yetenek sahibi

شَيْئًا، فاستأمني به الذي تُرِيدِينَ، أعطيت أو مُنِعت، وإذا أردت أن تبيعي شيئًا، فاستأمني به الذي تُرِيدِينَ، «أَوْ مَنْعْتَ»

⁵⁴ İbnü’l-Esir, *Üsdü’l-gabe*, 6: 270, hadis no: 7288.

⁵⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakât*, 8: 300. دَخَلْتُ فِي نِسْوَةِ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلَى أَسْمَاءَ بِنْتِ مَخْرَبَةَ أُمِّ أَبِي جَهْلٍ فِي زَمَنِ عَمْرِ بْنِ الْخَطَّابِ وَكَانَ ابْنُهَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ أَبِي رَبِيعَةَ يَبْعَثُ إِلَيْهَا بِعَطْرِ مِنَ الْيَمَنِ وَكَانَتْ تَبِيعُهُ إِلَى الْأَعْطِيَةِ فَكُنَّا نَشْتَرِي مِنْهَا، فَلَمَّا جَعَلْتُ لِي فِي فَوَارِيرِي وَوَزَنْتُ لِي كَمَا وَزَنْتُ لِصَوَاحِبِي، قَالَتْ: الْكُتْبُنُ لِي عَلَيْكَ حَقِّي فَقُلْتُ نَعَمْ: أَكْتُبُ لَهَا عَلَى الرَّبِيعِ بِنْتِ مَعْوَدٍ، فَقَالَتْ أَسْمَاءُ: حَلَقِي وَإِنَّكَ لَابْنَةُ قَاتِلِ سَيِّدِهِ، قَالَتْ: فَلَنْتُ لَا وَلَكِنْ ابْنَةُ قَاتِلِ عَيْدِهِ، قَالَتْ: وَاللَّهِ لَا أَبِيعُكَ شَيْئًا أَبَدًا، فَقُلْتُ: وَأَنَا وَاللَّهِ لَا أَشْتَرِي مِنْكَ شَيْئًا أَبَدًا فَوَاللَّهِ مَا هُوَ بِطِيبٍ وَلَا عَرَفَ وَاللَّهِ يَا بِنْتِي مَا شَمِمتُ عَطْرًا قَطُّ كَانَ أَطِيبَ مِنْهُ وَلَكِنِّي غَضِبْتُ

⁵⁶ Ebü’l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım İbn Ebû Usaybia, *Uyünü’l-enbâ` fî tabakati’l-etbbâ* (Beyrut: Daru Mektebetül Hayat, 1431), 181.

kadın sahabeler tarafından icra edilmiştir. Kadınlar gerek savaşlarda yaralılarla ilgilenip gerekse günlük hayatta karşılaşılan sağlık problemleri karşısında geleneksel tıbbi yöntemlerle tedavi etmede etkin rol almışlardır. Bu hizmeti veren kadınların karşılığında sabit bir ücreti olmayıp bağış ve armağan şeklinde karşılık aldıkları bilinmektedir.⁵⁷

Kadınların sağlık alanında en çok görev aldığı yerler savaşlardır. Savaşlarda arka planda yaralıları tedavi etme, okları toplamak, su taşımak ve yemek pişirme gibi görevlerde bulunmuşlardır. Rivayetlere bakıldığında birçok örnek görülmektedir. Bu örneklerden bir kaç şü şeklindedir. Ümmü Atıyye el-Ensâriyye, "Rasulullah'la birlikte yedi gazvede bulundum. Onların geride bıraktıkları yüklerine bakıyor, askerlere yemek yapıp ve yaralılara bakıp tedavi ediyordum"⁵⁸ şeklindeki ifadesiyle savaşlarda hizmet ettiğini beyan etmektedir. Diğer bir kadın sahabe ise Ümmü Eymen'dir. Uhud Savaşı'na katılarak yaralıları tedavi ettiği ve onlara su taşıdığı bilinmektedir.⁵⁹

Hayber'e gitmek üzere hazırlanan orduya izinsiz katılan bir kabileden söz edilmektedir. Grupta altı kadın bulunan kabileye Hz. Peygamber'in kızıması sonucunda kabilenin sözcüsü Ümmü Ziyâd el-Eşcaiyye, yanlarında yaralıları iyileştirecek ilaçlar bulunduğunu söylemiştir.⁶⁰ Ayrıca rivayetler incelendiğinde kadınların Hz. Peygamber ile birlikte savaşa katıldıkları ve su taşıma, yaralıları tedavi etme gibi verdikleri destekler sonucunda ganimetten de paylarını aldıkları bilinmektedir."⁶¹ Aynı zamanda Hz. Peygamber'in hanımlarının da savaşlarda beraber gittikleri bilinmektedir.⁶²

⁵⁷ Azizova, *Hız. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 493-494.

⁵⁸ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 333, hadis no: 4622; Müslim, *Sahih*, Cihad, 3: 1447, hadis no: 142; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 25: 55, hadis no: 121; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, thk. Muhammed Abdulkadir Âta, Mustafa Abdulkadir Âta, (Beirut: Darul Kütübül İlmiyye, 1992), 4: 246, hadis no: 198. عَزَّوْتُ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَنَعَ غَزْوَاتٍ فَكُنْتُ أَصْنَعُ لَهُمْ طَعَامَهُمْ وَأَخْلُقُهُمْ فِي رَحَالِهِمْ وَأَدَاوِي الْجَرْحَى وَأَقُومُ عَلَى الْمَرْضَى

⁵⁹ Ebü Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî, *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beirut: Dâru'l-Alemi, 1409), 1: 250; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 4: 340, hadis no: 234.

⁶⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 21: 37, hadis no: 22332; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 25: 137, hadis no: 332; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gabe*, 6: 334, hadis no: 7445.

⁶¹ İbn Abdülber, *el-İstüâb*, 4: 1944, hadis no: 4172.

⁶² Buhârî, *es-Sahih*, 3: 159, hadis no: 2593; Müslim, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdalbaki (Kahire: Daru İhya Kütübül Arabiyye, t.y.), 4: 2129; hadis no: 56; Ebü

Tedavi etmek için çeşitli yöntemler kullanılmıştır. Uhud Savaşı'nda Rasulullah'ın yaralanması sonucunda Hz. Fatıma'nın yüzündeki kanı yıkayıp hasırı yakarak külünü yaraya bastırarak kanaması durdurulmuştur.⁶³ Diğer bir tedavi yöntemi göz iltihabı ve görme gücünü artırmak için kullanılmıştır.⁶⁴

Hz. Peygamber'in boğaz iltihabı için "habbetü's-sevda"yı Hz. Aişe'ye söylediği bilinmektedir. Rivayet şu şekilde birçok hadis kaynaklarında geçmektedir. Hz. Aişe'den gelen rivayete göre Rasulullah şöyle buyurmuştur: "Şu siyah tane (çörekotu) samdan başka her hastalığa şifadır" dediğini işittim. Ben de: Sam nedir, diye sordum. Rasulullah, ölümdür buyurdu."⁶⁵

Ayrıca boğaz ağrısı tedavisinde Hz. Peygamber "ûdü'l-hindî" "*العُودِ الْهِنْدِيِّ*" kullanıldığını söylemiştir. Hz. Ümmü Kays Rasulullah ile bir görüşmesini şöyle nakletmektedir: "Bir gün küçük oğlumla birlikte Allah Rasulü'nün huzuruna girdim. O sıra çocuğa boğazındaki hastalık sebebiyle ilak denen, elle sıkılarak yapılan tedavi uygulamıştım. Allah Rasulü çocuğu bu hâlde görünce: "Çocuklarınızın boğaz hastalığını neden ilak usulü ile tedavi ediyorsunuz? Size Hind çubuğunu tavsiye ederim. Zira onda yedi türlü şifa vardır. Zâtü'l-Cenb'in (verem) ilacı ondadır. Boğaz hastalığı için buruna damlatılır. Zâtü'l-Cenb için ağızdan verilir." buyurdu.⁶⁶

Davûd, *es-Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid (Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, t.y.), 2: 243, hadis no: 2138; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâi, *Sünen-i Kübra*, thk. Şuayb el-Arnâvut (Beyrut: Müessesetü'r Risale, 2001), 8:168, hadis no: 8882.

⁶³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2: 37; Buhârî, "Tıb", 7: 40, hadis no: 3037; Müslim, *Sahih*, "*Uhud Gazvesi*", 3: 1416, hadis no: 101; İbn Mâce, *Sünen*, 2: 1147, hadis no: 3464; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*; 6: 144, hadis no: 5789; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Darul hadis, 2006), 1: 410, hadis no: 1431.

⁶⁴ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 4: 282, hadis no: 2479; Buhârî, *et-Târihu'l-kebir*, (Haydarâbâd, 1431), 7: 398, hadis no: 1740; İbn Mâce, *es-Sünen*, 2: 1157, hadis no: 3497; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 4:51, hadis no:4061.

Ayrıca bkz. "خَيْرُ أَحْوَالِكُمْ الْإِيمَانُ عِنْدَ النَّوْمِ، يُنْبِثُ الشَّعْرَ، وَيَجْلُو الْبَصَرَ." قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " (Uyurken İsmid (rastık taşı) gözünüze sürün. Zira o, sürmelerin en hayırlısıdır. Göze parlaklık verip (görmeyi netleştirip) saç (kirpiği) bitirir.

⁶⁵ İbn Hanbel, *Müsned*, 12: 517, hadis no: 7557; Buhârî, *es-Sahih*, "Tıb", 7: 124, hadis no: 5687; Müslim, *es-Sahih*, "Selam", 4: 1736, hadis no: 89; İbn Mâce, *es-Sünen*, 2: 1141, hadis no: 3447; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre et-Tirmizî, *es-Sünen*, (Beyrut: Darü'l-Garbil-İslami, 1998), hadis no: 2041.

⁶⁶ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 44: 548, hadis no: 26997; Buhârî, *es-Sahih*, "Tıb", 4: 127, hadis no: 5715; Müslim, *es-Sahih*, "Selam", 4: 1734; hadis no: 86; İbn Mâce, *es-Sünen*, 2: 1146, hadis no: 3462; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Tıb", 4: 8, hadis no: 3877.

İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in şifanın üç şeye münhasır olduğunu söylediği görülmektedir.

الشِّفَاءُ فِي ثَلَاثَةٍ: فِي سَرْطَةِ مَحَجِّمٍ، أَوْ سَرْبَةِ عَسَلٍ، أَوْ كَيْتَةِ بِنَارٍ، وَأَنَا أَنْهَى أُمَّتِي عَنِ الْكَيْ

“Bal şerbeti içmek, hacamat aleti vurmak ve ateşle dağlamak. Fakat ümmetimi mecbur olmadıkça ateşle dağlamaktan men ederim”, diye buyurmuştur.⁶⁷

Bal şerbeti ile ilgili Ebû Sa'îd el-Hudrî'den gelen bir rivayeti burada zikretmek uygun olacaktır. “Ya Rasulullah, kardeşimin karnı ağrıyor (ishal oldu) demiştir. Bunun üzerine Rasulullah bal şerbeti içirmesini buyurdu. Sonra bu adam ikinci kez geldi ve hastalığının geçmediğini söyledi. Rasulullah tekrar bal şerbeti içirmesini söyledi. Üçüncü kez geldi ve tekrar hastalığının geçmediğini söyledi. Rasulullah tekrar bal şerbeti içirmesini söyledi. Dördüncü kez geldiğinde Rasulullah: Allah sözünde doğrudur. Fakat kardeşinin karnı yalancıdır. Tekrar bal şerbeti içir, diye buyurmuştur. Dördüncü defa içirdi ve hastalıktan kurtuldu.”⁶⁸ Bu konuda örnekleri çoğaltmak mümkündür. Bu şekilde doğal yöntemlerle birçok hastalığa çare bulunmuştur.

Kadınlar, sağlık hizmetlerini İslam'ın kâfirlerle yaptığı ilk Bedir Savaşı'nda ilk Sahra hastanesini kurarak en güzel şekilde yerine getirmiştir. Burada gayret gösteren kadınların başhekimliğini Şifa bt. el-Adeviyye üstlenmiştir. Bu hastane Hendek savaşına kadar hizmet vermeye devam etmiştir. Hastaların çoğu savaşlarda yaralanan mücahitler olup bir kısmı da burada yatarak tedavi görmüşlerdir. Aynı zamanda Şifa bt. el-Adeviyye Hz. Peygamber döneminde pazar sorumlusu olarak atanmıştır. Pazarın sorumluluğu ve temizliği ona ait olup ilk belediye başkanı ve ilk zabıta memuru diyebileceğimiz kadınlardan biridir.⁶⁹

Savaş sırasında cephe gerisinde sağlık hizmetlerinde bulunan

⁶⁷ İbn Hanbel, *el-Müsned*, 28: 552, hadis no: 17315; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *es-Sahih*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973), 12: 75, hadis no: 1921; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6: 8, hadis no: 3858.

⁶⁸ İbn Habîb es-Sülemî, *Muhtasar fi'î-tib-et-Tibbû'n-nebevî*, thk. Muhammed Emin Divanî (Beyrut: Dâru'l-kutub el-ilmîyye, 1998), 45; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 17: 235, hadis no: 11147; Buhârî, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Kahire: Dâru İhyâ'î'l Kütübü'l Arabiyye, ty.), 4: 1736, hadis no: 91; Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Ahmet Muhammed Şâkir (Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975), 4: 409, hadis no: 2082.

⁶⁹ Mehmet Mahfuz Söylemez, *Asr-ı Saadet'ten Günümüze Aile* (Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015), 139-140.

gayretli kadınlardan biri de Rufeyde bint Sa'd el-Eslemiyye'dir. Kaynaklara Hendek Savaşı'nda özel bir çadırı olup yaralıları tedavi eden hemşire olarak geçmiştir. Savaş sırasında çok fazla yara almış Sa'd b. Muâz'ın yaralarının iyileşmesi için bu çadırda tedavi olduğu bilinmektedir. İbn Hişam'dan gelen rivayete göre Rufeyde kendisini yaralıların tedavisi için adamıştır.⁷⁰ Vâkîdî'den gelen rivayete göre Rufeyde bint Sa'd el-Eslemiyye yaralıları tedavi eder, durumu kötü olanları iyileştirir ve kimsesizleri gözetirdi.⁷¹ Sadece Hendek Savaşı'yla sınırlı kalmayıp İslam'a birçok hizmette bulunduğu görülmektedir. Diğer hemşire sahabîlerden ayrılcı özelliği olarak bir çadırda hizmet vermesi olmuştur. Yapmış olduğu bu hizmet sayesinde bazı araştırmacılar tarafından İslam'da İlk hemşire olarak kayıtlara geçmiştir.⁷²

Bu konudan söz edilirken kadın sahabeler arasında önemli bir yere sahip olan Ümmü Ümare'den bahsetmek yerinde olacaktır. Bu kadın sahabe Uhud Savaşı'na eşi Gaziyye b. Amr ve iki oğlu ile birlikte katılmıştır. Savaşta su taşımış ve yaralıları tedavi etmiştir. Ancak en önemlisi bunlarla kalmayıp bizzat savaşıp 12 yerinden yaralanmıştır. Uhud'da savaşın şiddetlendiği ve Müslümanların zor durumda kaldığı sırada kendisi Hz. Peygamber'in yanına gidip ve onu korumak için bazen kılıçla bazen ok ile bizzat savaştı. O gün Nesibe, eşi Gaziyye ve iki oğluyla birlikte Rasulullah'ı koruyan çok az sahabeden bir kaçısı olmuşlardır. Bu savaşta Nesibe birçok yara aldı ve bir yıl boyunca tedavi görmüş ve bu nedenle Uhud savaşından sonra müezzîn Hamrâü'l Esed için çağrıda bulunmasına rağmen bu sefere katılamamıştır. Hz. Peygamber bu sefer dönüşü Abdullah b. Ka'b el-Mâzinî'yi göndererek durumunu sormuş ve iyi olduğunu öğrenince sevinmiştir.⁷³ Uhud'da Hz. Peygamber'in Nesibe için "O gün nereye

⁷⁰ Buhârî, *es-Sahih*, "Edeb", hadis no: 1129; Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Târîhu't-Taberî: Târîhu'r-rusül ve'l-mülük*, (Beyrut: Darul turas, t.y.), 2: 586; İbn Abdülber, *el-İstî'âb*, 4: 1838, hadis no: 3340; Süyûtî, *el-Le'âlî'l-masnû'a fi'l-ahbâri (ehâdîsi)'l-mevzû'a*, thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut: Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1994), 1: 428. Ayrıca bkz. كانت تدأوي الجرحى، وتحتسب بنفسها على خدمة من كانت به ضيعة من المسلمين

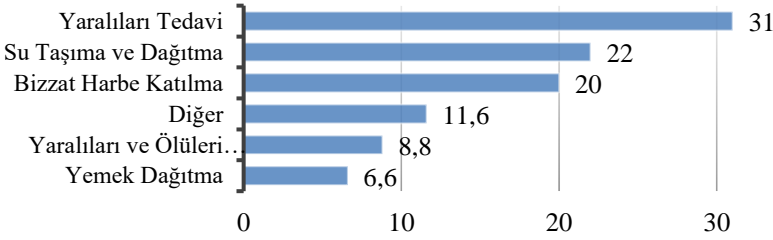
⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Eslemî, el-Vâkîdî, *Kitabü'l-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Dâru'l-Âlemi, 1409), 2: 510. Ayrıca bkz. كانت تدأوي الجرحى، وتلم الشعث، وتقوم على الضائع والذي لا أخذ له

⁷² Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 497.

⁷³ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8:413; Vâkîdî, *Megâzî*, 8: 413; 1: 268. Ayrıca bkz. Halit Özkan, "Ümmü Ümare", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 25 Temmuz 2021).

baksam Ümmü Umâre'nin beni korumak için savaştığını görüyordum"⁷⁴ dediği rivayet edilmiştir.

Hız. Nesibe için en sevindirici rivayetlerden biri Hız. Peygamber'in Uhud Savaşı'ı devam ederken bu aileyi cennetle müjdelemiştir. Hız. Peygamber "Sizin makamınız şunlardan daha hayırlıdır. Allah ailenize merhamet etsin" diyerek dua etmiştir. Ümmü Ümare bu duanın karşısında cennette kendilerine arkadaş olabilmeleri için dua etmesini istemiştir. Hız. Peygamber de "Allahum! Onları cennette arkadaşlarım kıl" diyerek dua etmiştir. Hız. Nesibe bu dua karşısında "Artık dünyada başıma ne gelirse gelsin aldırmam" demiştir.⁷⁵ Bu kadın sahabe için zikredilecek birçok rivayet daha vardır. Bunlardan yola çıkarak İslam'a, Hız. Peygamber'e ve insanların gönlünde nasıl yer ettiği, nasıl iyiliklerde bulunduğu ve Hız. Muhammed'in duasına mazhar olduğu görülmektedir. Bir kadın olarak savaşlar da dâhil İslamî ölçüleri koruyarak elinden geldiği kadar mesleğini icra ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo: Kadınların Savaşlardaki Etkinlikleri⁷⁶

Ebelik, Hız. Peygamber dönemi sadece kadınlar tarafından yapılan sağlık alanında bir meslektir. O dönemde henüz okul olmadığından dolayı kadınlar bu tür meslekleri birbirlerinden öğrenmişlerdir. İlk olarak Hız. Peygamber'in ailesinin ebesi olan Rasulullah'ın hizmetçisi Ümmü Râfi Selma'dan bahsedilecektir. Selma 30 yılı aşkın bir ebelik hayatı olmuştur. Hız. Peygamber'in Hız. Hatice'den olan 4 çocuğunun ve Hız. Mariye'den olan İbrahim'in doğumunu yaptırmıştır.⁷⁷

Hız. Fatıma'nın çocukları Hasan ve Hüseyin'in doğumlarını ise Sevde bint Misrah yaptırmıştır. Rivayette Hız. Peygamber'in ilk torunları olması sebebiyle çok endişeli olup sık sık Hız. Fatıma'nın

⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8:305; Vâkidi, *Megâzi*, 1:271.

⁷⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8:305. Ayrıca bkz. : *قَالَتْ: رَجَمَكُمْ اللهُ أَهْلَ الْبَيْتِ. قَالَتْ: ادْعُ اللهُ أَنْ تُرَافِقَكَ فِي الْجَنَّةِ. فَقَالَ: اللَّهُمَّ اجْعَلْهُمْ رُفْقَائِي فِي الْجَنَّةِ فَقَالَتْ: مَا أَبَالِي مَا أَصَابَنِي مِنَ النَّوْأَا*

⁷⁶ Mehmet Birekul, *Peygamber Günlerinde Kadın* (Konya: Yediveren, 2019), 114.

⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8: 227; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 2: 317.

durumunu merak ettiği aktarılmaktadır. Sevde, Hz. Hasan doğduğunda onu sarı ve beyaz bezlere sararak Rasulullah'a gösterdiğini ve Rasulullah'ın Hz. Ali'ye isminin ne olmasını istediğini sorduğu nakledilmiştir.⁷⁸

Her iki kadın sahabeye de bakıldığına bunların toplumun sosyal statü olarak alt tabakasından oluşu dikkat çekmektedir. Aldıkları ücretlere gelince, sabit bir ücret olmayıp yaptıkları doğuma karşılık kendilerine bir miktar ödeme veya hediye verilmiştir. Mesela Selma ebeliğini yaptığı İbrahim'in doğumunda eşi Ebû Rafi'yi Hz. Peygamber'e göndererek müjde vermesini söylemiştir. Bunun üzerine müjdeli haberi alan Hz. Peygamber Selma'ya bir köle hediye etmiştir.⁷⁹ Günümüzde de Müslüman toplumlar başta olmak üzere kadınlar sağlığın her alanında çalışmakta ve tedaviye katkı sağlamaktadır.

2.7. Sütannelik

Sütannelik Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği zamanlarda Arap coğrafyasında bilinen ve uygulanan bir kavramdır. Hatta bu husus Kur'an ayetlerine dâhil yansımıştır. Bir ayette bu husus;

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُنَّمَّ الرِّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعَهَا لَا تُضَارَّ وَالِدَةٌ وَبَوْلُودٌ لَهُ وَلَا يُؤَلَّفُ لَهُ بَوْلُهُ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَأَلْتُمْ مَا اتَّيْتُمْ بِالْمَعْرُوفِ

“Emzirmeyi tamamlamak isteyenler için- anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler. Onların (annelerin) yiyeceği, giyeceği, örfе uygun olarak babaya aittir. Hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük ve sorumluluk teklif edilmez. -Hiçbir anne ve hiçbir baba çocuğu sebebiyle zarara uğratılmasın- (Baba ölmüşse) mirasçı da aynı şeyle sorumludur. Eğer (anne ve baba) kendi aralarında danışıp anlaşarak (iki yıl dolmadan) çocuğu sütten kesmek isterlerse onlara günah yoktur. Eğer çocuklarınızı (bir sütanneye) emzirtmek isterseniz örfе uygun olarak vereceğiniz ücreti güzelce ödediğiniz takdirde size bir günah yoktur”⁸⁰ şeklinde ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim ayetinde anlaşılacağı üzere yeni doğmuş bir bebeğin iki yıl annesi tarafından emzirilmesi tavsiye edilip, annenin ve

⁷⁸ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 24: 311, hadis no: 786; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 4: 1868, hadis no: 3395; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 2: 376; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 3: 68; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8: 195, hadis no: 11360.

⁷⁹ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 1: 107; İbn Abdülber, *el-İstiâb*, 1: 54; İbnü'l Cevzî, *el-Muntazam*, 3: 300; İbn Esîr, *el-Üsdü'l-gabe*, 1: 49, hadis no: 6; Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halil b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *El-Vâfi bi'l-vefeyât*, thk. Ahmed Arnavut (Beirut: Daru İhya Turas, 2000), 6: 66, hadis no: 3; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 8: 229.

⁸⁰ Bakara 2/233.

çocuğunun masrafları babaya ait olması ve şayet anne-baba aralarında anlaşılırsa iki yıldan önce süttan kesilebileceği bildirilmiştir. Ayrıca anne baba isterlerse çocuklarına bedel karşılığında süttan tarafından emzirilmesinin hem dinen hem de toplumsal açıdan bir sorun oluşturmayacağı kabul görülmüştür.

Cahiliye döneminde toplumda doğan bebekleri süttanneye verme âdeti vardı. Bu durum hem çocukların bünyelerinin daha iyi gelişmesi hem de fasih bir Arapça öğrenebilmeleri açısından önemliydi. Nitekim Hz. Peygamber de süttanneye verilmişti. Rasulullah döneminde süttanneye verme devam etmiştir. Bu duruma elverişli genç annelerin kazanç sağlayıp ailelerine katkı sağlamaları açısından bakıcılık ve süttannelik yapmak istemişlerdir. Maddi durumu olmayan anneler de çocuklarını kendileri emzirip bakımlarını kendileri yapmışlardır.

Süttanneliğin bir kazanç yolu olduğunu Halime bint Abdullah'ın sözlerinden daha iyi anlaşılacaktır. Çocuk almak için Mekke'ye gelen Sa'd b. Bekir kabilesi süttannelerinden biri Halime bint Abdullah'ın "Süt çocuklarının babalarından alınan ücreti umuyorduk" şeklinde sözleri bulunmaktadır.⁸¹ Nitekim Halime o gün geldiğinde Hz. Peygamber'i hem emzirip hem de bakımını üstlenmek için almıştır.

Süttannelerine verilen ücret herkes için aynı değildi. Bazıları kumaş, giysi, hurma bahçesi veya cariye olarak da karşılık verilebiliyordu. Sahabeden Haccac b. Malik es-Eslemi'nin süresi tamamlanınca çocuğunun süttannesine ödeyeceği miktar için Hz. Peygamber'e gelerek sormuştur. Rasulullah ona verilecek en güzel hediyein köle veya cariye hediye etmesi gerektiği şeklinde olmuştur.⁸² Örnek verilen rivayetlerden anlaşılacağı üzere belirli bir ücret olmayıp herkesin bütçesine uygun şekilde bedelini belirleyerek anlaşmışlardır. Ancak günümüzde sözü edildiği gibi bir süttannelik uygulamasından söz etmek mümkün değildir. Örfi bir uygulama olup toplumdan

⁸¹ İbn Kesîr, *el-Bidaye*, 1:226.

⁸² Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî Abdürrezzâk, *El-Musannef*, thk. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. (Beyrut: Mektebetu'l İslami, 1403), 7:478, hadis no: 13956; İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 4: 318; İbn Hanbel, *el-Müsned*, 25:7; İbn Hanbel, *Kitâbü'l-İlel ve ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Vasillah Muhammed Âbbas (Riyad: Dârü'l-Hânî, 2001), 2: 336, hadis no: 2487; Ebû Davud, *es-Sünen*, 3: 408, hadis no: 2064; Tirmizî, *es-Sünen*, 3:451, hadis no: 1153; Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, *es-Sünen*, thk. Abdulfettah Ebu Gudde, (Haleb: Mektebetu'l Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986), 6: 108, hadis no: 3329; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir*, 3: 222, hadis no: 3199; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Merkezu'l-Buḥûs ve'd-Dirasat el-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye, 2011), 16: 43, hadis no: 15775.

topluma değişiklik göstermesi söz konusudur.

2.8. Kuaförlük

Kuaförlük erkeklerden ziyade kadınların ilgi alanına giren uğraşlardan biridir. Kadınların erkeklere göre daha çok dış görünüş ve güzelliklerine önem verdikleri bilinir. Hz. Peygamber döneminde de böyle olmuştur. O dönemde özel olarak “mâşita”⁸³, genel olarak “mukayyine” veya “kayne”⁸⁴ diye isimlendirme yapılmıştır. Kadınların hem gündelik hem de özel günler için bakımları ve saçlarının yapılması bu kadınlar tarafından ifa edilmiştir.⁸⁵

Kaynaklardaki rivayetlere göre Hz. Hatice'nin evine Ümmü Züfer isimli bir kuaför geldiği ve ihtiyaçlarını karşıladığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in anlattığına göre Hz. Hatice hayatta olduğu sürece Ümmü Züfer sadece ziyaret amaçlı değil mesleği gereği sık sık evlerine gelmiştir.⁸⁶

İbn Hacer'in *el-İsabe* adlı eserinde Hişâm b. Kelbi'nin aktardığı bir rivayete göre, Büsre bint Safvân Mekkeli kadınların kuaförlüğünü yapmıştır.⁸⁷

Bir diğer rivayette Hz. Peygamber bu konuda bazı sorulara muhatap olmuştur. Kuşeyr kabilesine mensup, iyi bir eğitim almış, Arapça'yı düzgün kullanması, hitabeti ve fasih konuşmasıyla ün kazanmış bir kadın Ümmü Ri'ledir. Kuvvetli ihtimalle Ümmü Ri'le 630-632 arası senelerde İslam'a girdi. Kabilesiyle birlikte Medine'ye gelerek Hz. Peygamber ile görüşmek istemiştir. Kendine son derece güvenen bir kadın olan Ümmü Ri'le cesaretli olması ve fasih konuşmasıyla Hz. Peygamber'i hayrette bırakmıştır. Rasulullah ile kadınları ilgilendiren bazı konularda sohbet etmiştir ve ona fıkıhla ilgili sorular sormuştur. Sorduğu sorulardan biri de “kadınları eşleri için süsleyip güzelleştirdiğini ve bunu yapmanın günah olup olmadığı” sorusudur. Hz. Peygamber de “kadınların boş zamanlarında yapıldığı sürece bir

⁸³ Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, *Garibü'l-hadis*, thk. Dr. Hüseyin Muhammed Şerif (Kahire: Heyetü'l Âmme, 1984), 5: 151, hadis no: 801; Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb el- Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbavî (Dimeşk: Daru'l Fikr, 1982), 1:654.

⁸⁴ Ebû Ubeyd, *Garibü'l-hadis*, 3: 199; Hattâbî, *Garibü'l-hadis*, 1: 654; Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, (Beyrut: Daru-Sadr, 1990), 11:526.

⁸⁵ Azizova, *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*, 533.

⁸⁶ İbn Esîr, *el-Üsdü'l-gabe*, 6: 333, hadis no: 7444; İbn Kesîr, *el-Bidaye*, 9: 64; İbn Hacer, *el-İsabe*, 8: 396, hadis no: 12031.

⁸⁷ İbn Hacer, *el-İsabe*, 8:51, hadis no: 10937.

mahzuru bulunmadığını"⁸⁸ söylemiştir.⁸⁹

Son olarak İbn Sa'd'ın *et-Tabakat* adlı eserinde yer alan bir rivayet örnek vermek yerinde olacaktır. Maddi durumları yerinde olan ailelerin kızları evlenirken mihr olarak verilen hediyeler arasında kuaför ve cariye bulunduğu dikkat çekmiştir.⁹⁰ Bu rivayetten de anlaşılacağı üzere daha Hz. Peygamber döneminden itibaren kadınların süslenmek adına kuaförlük mesleğine de önem verdiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

Rivayetler çerçevesinde Hz. Peygamber döneminde kadınların kendi fizyolojik ve ruhsal yapılarına uygun meslek alanlarıyla meşgul oldukları görülmektedir. Ancak her kadın için bunu söylemek mümkün değildir. Bazılarının aile geçimini sağlamak için çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu zorunluluğa sahip bir kadının kendine özgü bir meslek seçmesi de mümkün olmamıştır. Daha çok dönemin ve hayat şartlarının el verdiği ölçüde çalışmalarını sürdürmüşlerdir.

Günümüzde kadınların çalışıp çalışamayacağı meselesi bazı çevrelerde tartışılan bir konu olsa da Kur'an ve sahih sünnette bunu yasaklayan bir hususun olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber dönemi kadınlarının sağlık hizmetleri başta olmak üzere birçok alanda faaliyet gösterdikleri rivayetlerden anlaşılmaktadır. Bu hizmetlerin içinde doktorluk, hemşirelik ve ebelik gibi dalların da olduğu görülmektedir. Bu meslekleri kadınlar daha çok savaşlarda geri planda yaralıları tedavi etmek için icra etmişlerdir. Ancak bunların günümüzde daha çok hastanelerde, kurumsallaşmanın olduğu ve istihdamın fazla olduğu kapalı mekânlarda gerçekleştirilen bir meslek olduğu bilinmektedir. Tüm bunlar sonucunda dini hassasiyete sahip kadınların hem psikolojik olarak kendilerini iyi hissetmeleri hem de ortamın rahatsız edici olmadan zorlayıcı hiçbir unsur bulunmaksızın çalışmalarında bir sakınca olmadığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda Hz. Peygamber döneminde kuaförlük gibi bir meslek kolu da bulunmaktadır. O dönemde daha çok evlerde gerçekleştirilen bu meslek günümüzde belli bir mekânda daha kapsamlı olarak icra edilmektedir. Görüldüğü gibi dikkat edilmesi gereken unsurlar değişmeden, dini hassasiyetlerin korunmasına dikkat edilerek bazı

⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsabe*, 8:390, hadis no: 12025.

⁸⁹ Mehmet Efendioğlu, "Ümmü Ri'le", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Erişim: 25 Temmuz 2021).

⁹⁰ İbn Sa'd, *et-Tabakat*, 7:106.

meslek kollarının hala icra edilmesi mümkündür.

Yaşadığımız çağda meslek sayılarının kat kat fazlaştığı düşünüldüğünde bunların hangisi rivayetlerde var, hangisi rivayetlerde yok anlayışıyla hareket etmek yerine Kur'an ve sünneti esas alan temel ilkeler üzerinden hareket ederek çağın ihtiyaçlarına çözüm bulmamız daha da kolaylaşır.

Sonuçta günümüzde kadınların çalışması için uygun şartların sağlanması, onların psikolojik olarak rahat edebilecekleri iş kollarında istihdam edilmelerinin kolaylaştırılması hem insani hem de dini açıdan önem arz etmektedir. Bu durumun sağlanmasında yönelik hem devlet kurumları hem de özel sektör buna dikkat etmek durumundadır.

Kaynakça

- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî el-Himyerî. *El-Musannef*. thk. Habîbürrahman el-A'zamî. Beyrut: Mektebetü'l İslami, 1403.
- Acarlıoğlu, Ahmet. "Hz. Peygamber (s.a.v.) Döneminde Kadının Çalışma Hayatındaki Yeri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42, no. 1 (2019): 212-232.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnâvut, thk. Âdil Mürşid. Beyrut: Müessesetü'r Risâle, 2001.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah eş-Şeybânî. *Kitâbü'l- 'İlel ve ma'rifeti'r-ricâl (el-Câmi ' fi'l- 'ilel ve ma'rifeti'r-ricâl)*. thk. Vasillah Muhammed Âbbas. Riyad: Dârü'l-Hânî, 2001.
- Ayas, Mehmet Rami. *Kur'an-ı Kerim'de Çalışma Kavramı Sosyolojik Bir Yaklaşım*. İzmir: Akademi Kitabevi, 1994.
- Aydın, Mehmet Akif. "Kadın". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 25 Temmuz 2021.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/kadin#2-islamda-kadin>
- Azizova, Elnure. *Hz. Peygamber Döneminde Çalışma Hayatı ve Meslekler*. Ankara: İsam Yayınları, 2017.
- Belâzürî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd. *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrut: Darul Mektebetü'l Hilal, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübrâ*. thk. Dr. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. Beyrut: Merkezu'l-Buhûs ve'd-Dirasat el-'Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2011.
- Birekul, Mehmet. *Peygamber Günlerinde Kadın*. Konya: Yediveren, 2019.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. çev. Kâmil Miras. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1973.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. çev.

- Mehmet Sofuoğlu. Ötüken Neşriyat, ty.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdalbaki. Kahire: Dâru İhyâi'l Kütübü'l Arabiyye, ty.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nasır en-Nasır. Beyrut: Dâru Tavkî'n Necat, 1422.
- Cübran Mes'ûd. *er-Râid: mu'cemü elifbâi fi'l lügati ve'l-e'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi Lil-Melâyin, 2005.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid. Beyrut: Mektebetü'l Asriyye, t.y..
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ' ve tabaâtü'l-asfiyâ*. Beyrut: Darul Kitabül Arabî, 1974.
- Ebû Ubeyd, el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Dr. Hüseyin Muhammed Şerif. Kahire: Heyetü'l Âmme, 1984.
- Efendioğlu, Mehmet. "Ümmü Ri'le". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 25 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-rile>
- ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. Kahire: Darul-hadis, 2006.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Daru İhya, 1420.
- Ferâhîdî, Ebu Abdurrahman Halîl b. Ahmed b. Amr. *Kitabü'l-ayn müretteban ala hurufi'l-mu'cem*. thk. Abdülhamid Hindavi. Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Harman, Ömer Faruk. "İdrîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 17 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/idris>
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd (Ahmed) b. Muhammed b. İbrâhîm b. Hattâb. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim İbrahim el-Garbavî. Dimeşk: Daru'l Fikr, 1982.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Abdirabbih b. Habîb el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-ikdü'l-ferid*. Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1404.
- İbn Aldülber, Ebû Ömer Cemâleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed el-Kurtubî en-Nemerî. *el-İstîâb fi ma'rifeti'l-ashâb*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî. Beyrut: Dâru'l Cilmi, 1992.

- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu Medîneti Dimaşk* (nşr. Muhibbüdin Ebû Saâd el-Amrevî). Beyrut: yy. 1995.
- İbn Ebû Usaybia, Ebü'l-Abbas Muvaffakuddin Ahmed b. Kasım. *Uyûnü'l-enbâ' fi tabakati'l-etibbâ*. Beyrut: Daru Mektebetül Hayat, 1431.
- İbn Habîb es-Sülemî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân. *Muhtasar fi't-tib-et-Tibbû'n-nebevî*. thk. Muhammed Emin Divanî. Beyrut: Dâru'l-kutub el-ilmîyye, 1998.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalânî. *el-İsabe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Ali Muhammed Bicâvî. Beyrut: yy. 1992.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. *el-İsabe fi temyîzi's-sahâbe*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcut, Ali Muhammed Muaviz. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmîyye, 1410.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Mustafa Abdulvahit. Beyrut: Darul Marife. 1976.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ömer. *Tefsîrü'l-Kur'ân*. Arabistan: Daru Tayyibe, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. Kahire: Daru İhya Kütübü'l-Arabiyye, 1431.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Daru-Sadr, 1990.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sadir, 1968.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Daru'l Kütübül İlmiyye, 1990.
- İbnü'l Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *el-Muntazam*. thk. Muhammed Abdulkadir Âta, Mustafa Abdulkadir Âta. Beyrut: Darul Kütübül İlmiyye, 1992.
- İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî. *Üsdü'l-gabe fi Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Muhammed İbrahim el-Benna, Muhammed Ahmet Aşur, Muhammed Abdulvehhab Faid. Beyrut: Darul Fikr, 1989.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râgıb. *Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü (Müfredat elfâzi'l-Kur'ân)*. çev.

- Yusuf Türker. thk. Saffan Adnan Davûdi. İstanbul: Pınar Yayınları, 2007.
- Kur'an-ı Kerim
- Macit, Mustafa. "Çalışmayla İlgili Tutumlar, Zihniyet ve Din". *EKEV Akademi Dergisi* 9, no. 23 (2005): 255-270.
- Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el-Yemenî. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. Beyrut: Daru İhya Turas, 1985.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*. çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürçü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nîsâbü'rî. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdulkaki. Kahire: Dâru İhya el-Kütübül Arabiyye, 1431.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Abdulfettah Ebu Gudde. Halep: Mektebetu'l Matbuâtî'l-İslâmiyye, 1986.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *Sünen-i Kübra*. thk. Şuayb el-Arnaut. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2001.
- Özkan, Halit. "Ümmü Ümâre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 25 Temmuz 2021. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ummu-umare>
- Safedî, Ebü's-Safâ (Ebû Saîd) Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî. *El-Vâfi bi'l-vefeyât*. thk. Ahmed Arnaut. Beyrut: Daru İhya Turas, 2000.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevarid (Arapça-Türkçe Lügat)*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1980.
- Savaş, Rıza. *İslâm'ın İlk Asrında Kadın*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2019.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. *Asr-ı Saadet'ten Günümüze Aile*. Ankara: Medeniyet Vakfı Yayınları, 2015.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Camiu'l-Kebir (Cem'ul-Cevâmi')*. Kahire: Ezheri Şerif, 2005.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Le'âli'l-masnû'a fi'l-ahbâri (ehâdîsi)'l-mevzû'a*. thk. Ebû Abdurrahman Salah b. Muhammed b. Uveyda. Beyrut: Dâru'l Kütübül İlmiyye, 1994.
- Taberânî, Ebû'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî. *el-Mu'cemü'l-kebir*. thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi. Kahire: Mektebetü İbn Teymiye, 1994.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-

- Bağdâdî. *Târîhu't-Taber'î: Târîhü'r-rusül ve'l-mülûk*. Beyrut: Darul turas, ty.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, *es-Sünen*. Beyrut: Darü'l-Garbil-İslami, 1998.
- Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. thk. Ahmet Muhammed Şâkir, Muhammed Fuad Abdulbaki. Mısır: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafa el-Babi el-Halebi, 1975.
- Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *Kitabü'l-Megâzî*. thk. Marsden Jones. Beyrut: Dâru'l-Alemi, 1409.